

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Geldt de vrijheid van meningsuiting ook voor racisten?

Fennema, M.

Publication date
2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Fennema, M. (2009). *Geldt de vrijheid van meningsuiting ook voor racisten?* Reed Business.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Geldt de vrijheid van meningsuiting ook voor racisten?

H.J. Schoo lezing 1 september 2009

Versie 5000 woorden

Meindert Fennema

Hoogleraar Politieke Theorie van Etnische Verhoudingen

Universiteit van Amsterdam

Ik had Ed van Thijn - voormalig minister van Binnenlandse Zaken, oud burgemeester van Amsterdam en bekleder van de Den Uyl leerstoel aan de UvA - enige jaren geleden uitgenodigd om een college te geven over de vrijheid van meningsuiting. Tijdens dat college citeerde hij een uitspraak die hij aan Voltaire toeschreef: 'Ik verafschuw wat u zegt, maar ik zal het recht om het te zeggen met mijn leven verdedigen'¹ Van Thijn zei tegen mijn studenten dat hij het daar volstrekt mee eens was. Ik vroeg hem of dit ook voor racisten gold. Van Thijn keek mij verwonderd aan en antwoordde beslist: 'Nee, natuurlijk niet'.

Er zijn linkse intellectuelen die Voltaire heel anders interpreteren. Eén daarvan is Noam Chomsky die een voorwoord schreef bij een boek van de Franse Holocaust ontkenner, Robert Faurisson, met daarin de volgende passage: 'Als wij iets van Voltaire geleerd hebben dan is het wel (...) dat het recht op vrijheid van meningsuiting zich niet beperkt tot ideeën die men onderschrijft, maar nu juist verdedigd moet worden in het geval van ideeën die men het meest schokkend vindt.'² Chomsky staat meer in de Amerikaanse traditie van *civic*

¹ Deze uitspraak is niet van Voltaire, maar komt voor het eerst voor in het boek *The Friends of Voltaire* (1906) van Evelyn Beatrice Hall die schreef onder het pseudoniem S.G. Tallentyre.

² N. Chomsky in: R. Faurisson, *Mémoire en défense contre ceux qui m'accusent de falsifier l'histoire*. La Vieille Taupe, 1980. p. XII. Dezelfde Faurisson schreef samen met Siegfried Verbeke het boek 'Anne Frank : een kritische benadering'. Dat boek is in Nederland verboden in 1998, omdat de brochure ten onrechte beweert dat het Dagboek niet authentiek is. In hoger beroep oordeelde het Amsterdamse Gerechtshof dat de authenticiteit van het Dagboek wel in twijfel getrokken mag worden, maar niet in de context van een revisionistische benadering van de Holocaust. www.vho.org/GB/s/SV/120900.html

libertarianism dan in de Franse traditie, want in Frankrijk is het ontkennen van de Holocaust sinds 1995 strafbaar. In het genoemde voorwoord verzuchtte Chomsky dat de intellectuelen in Europa vaak denken dat ze ideeën kunnen bestrijden door ze te verbieden. En inderdaad, van Thijns begrenzing van de uitingsvrijheid wordt in Europa breed gedeeld. Hij was één van de belangrijkste adviseurs bij de formulering van de Europese wetgeving inzake de bestrijding van racisme en xenofobie.

Prof. Willem Witteveen, lid van de Eerste Kamer voor de PvdA, schrijft in een kritiek op de PvdA integratienota *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst*: ‘Ja, ook ik ben voorstander van een compromisloze verdediging van het vrije debat’. Maar hij eindigt zijn stuk in *Socialisme & Democratie* met de zin ‘Krenken mag niet.’³ Hij beroept zich daarbij op de liberale voorvechter van de vrijheid van meningsuiting John Stuart Mill die volgens Witteveen het schadebeginsel ook van toepassing verklaard had op de uitingsvrijheid. ‘Het krenken, kwetsen en vernederen van een ander en het opleggen van een stigma aan hele bevolkinggroepen vanwege hun geloof zijn voorbeelden van het gebruik van het vrije woord die evident schade toebrengen aan mensen.’ Zo parafraseert Witteveen John Stuart Mill.⁴ Als hoogleraar rechtstheorie en als oud-redacteur van *Socialisme & Democratie* zou Witteveen beter moeten weten.

Want John Stuart Mill gebruikt het schadebeginsel uitsluitend om het *handelen* van mensen te beoordelen en sluit de meningsuiting daarvan nadrukkelijk uit. Uitingsvrijheid is in zijn ogen zo nauw verbonden met de vrijheid van denken en met gewetensvrijheid dat een toepassing van het schadebeginsel in het publieke debat de burger in gewetensnood zou kunnen brengen. Mill beschouwde vrijheid van denken en vrijheid van spreken als ‘the appropriate region of human liberty’. Twaalf jaar geleden citeerde ik deze uitspraak met een uitvoerige

³ Willem Witteveen, Hoe compromisloos is onze verdediging van het vrije debat? *Socialisme & Democratie*, 2009/1-2: 122

⁴ Idem

toelichting in *Socialisme & Democratie*.⁵ Willem Witteveen was toen redacteur van dat blad, maar mijn bijdrage is hem helemaal ontgaan en zelf heeft deze rechtstheoreticus John Stuart Mill blijkbaar nooit gelezen.

John Stuart Mill zou Ayaan Hirsi Ali immers volledig gelijk gegeven hebben toen zij het recht om te kwetsen opeiste.⁶ Het individuele belang van de gekwetste moet wijken voor het maatschappelijke belang van een vrije discussie.⁷ Een democratie kan niet functioneren zonder vrije discussie en ook al is er maar één man met een afwijkende en kwetsende mening, dan nog moet men zijn uitingsvrijheid respecteren. In de eerste plaats omdat nooit uit te sluiten valt dat de geschiedenis later uitwijst dat deze éne man gelijk had en alle anderen ongelijk. In de tweede plaats omdat, indien dat niet het geval is, degenen die gelijk hebben door de dissident gedwongen worden hun standpunten beter te formuleren. De dissident zullen zij daar mogelijk niet mee overtuigen, maar op de omstanders zal een dergelijk debat een heilzame invloed hebben.

Daar komt volgens Mill nog iets bij. Beperking van de meningsvrijheid komt altijd ten goede aan de heersende mening, want in een democratisch bestel is alleen de meerderheid bij machte om de minderheid het zwijgen op te leggen. Dat neemt niet weg dat het in de ogen van Mill wenselijk is dat een ieder zijn toon probeert te matigen. ‘De beste polemist is hij die de kalmte heeft om te zien en ook de eerlijkheid om te verklaren waarvoor zijn tegenstanders werkelijk staan en daarbij niet te overdrijven wat in hun nadeel is, noch iets achter te houden wat in hun voordeel zou kunnen spreken’.⁸ Mill roept dus op om de discussie zo zuiver mogelijk te houden, maar hij ziet heel goed in dat men dat niet bij wet af kan dwingen.

⁵ M.Fennema, Extreem-rechts en de democratie. *Socialisme & Democratie*, 1997/2. pp. 51-62.

⁶ Ayaan Hirsi Ali, ‘The right to offend’ Berlin speech, 9 februari 2006 NRC.nl/opinie.

⁷ ‘No society in which these liberties are not, on the whole, respected is free, whatever may be its form of government.’ John Stuart Mill, *On Liberty*. In: *Great Books of the Western World* 40. Encyclopaedia Britannica, Chicago (1952) 1990: p. 272

⁸ *Ibidem*, p. 293

En toch zit er iets sympathieks in de wens van Witteveen en van Thijn om minderheden te willen beschermen, om racisme te willen uitbannen en zo de wereld voor iedereen een aangenamer plaats te maken om in te wonen. Maar waarom zegt Ed van Thijn niet gewoon dat Voltaire het volkomen bij het verkeerde eind had en dat hij bovendien een antisemiet was? Waarom zegt Willem Witteveen niet dat John Stuart Mill weliswaar een onbeperkte meningsvrijheid voorstond, maar dat hij die vrijheid niet aan onbeschaafde volkeren wilde geven?⁹ Het verschil tussen Mill en Witteveen is dan minder groot. Mill wilde de vrijheid van meningsuiting voorbehouden aan beschaafde volkeren, Witteveen wil haar voorbehouden aan beschaafde mensen.

Gaat het Van Thijn en Witteveen niet vooral om het tegengaan van het misbruik dat van de uitingsvrijheid gemaakt wordt om minderheden in de samenleving te krenken en te beledigen. Is het, in het licht van de geschiedenis van de 20^e eeuw, niet begrijpelijk dat zij daar graag ‘een stukje uitingsvrijheid’ voor willen inleveren? Hebben de grondleggers van de sociaal-democratische traditie, waaronder Karl Marx en Friedrich Engels, niet laten zien tot welk afschuwelijk onrecht die zogenaamde burgerlijke vrijheden zouden leiden. Heeft de Nederlandse traditie van prudente tolerantie ons bovendien niet voor heel veel ellende gespaard. Was het – om een voorbeeld te noemen - niet heel verstandig van de Nederlandse vertaler van de verlichtingsfilosoof Condorcet om aanvallen op de Katholieke Kerk in diens ‘*Schets van een historisch tafereel der vooruitgang van ’s mensen geest*’ weg te laten omdat zij ‘den Christelijke Godsdienst min gunstig’ gezind waren?¹⁰ Ooit schreef Reve in een reisbrief: ‘Als je God beslist met een kleine letter wilt schrijven dan moet je ook zelf maar weten’. Geldt niet hetzelfde, mutatis mutandis, voor iemand als Ayaan Hirsi Ali die Mohammed een pedofiel noemde (weliswaar slechts gemeten naar de

⁹ Zie M.Fennema, Mill en de Slavernij. In: Dirk Verhofstadt (red.), John Stuart Mill 150 jaar Over Vrijheid. Houtekiet/Atlas, 2009. pp. 163-174.

¹⁰ M. de Condorcet, Schets van een historisch tafereel der vooruitgang van ’s mensen geest, François Bohn, Haarlem, 1804.

huidige maatstaven, maar toch!). Was het voor de Nederlandse export en onze veiligheid niet beter geweest als de regering de openbare vertoning van Fitna bij voorbaat verboden had, zoals de voorzitter van de werkgeversorganisatie, Bernard Wientjes eiste?

Het is toch een zegen dat men in Nederland de Holocaust niet straffeloos kan ontkennen? Was het niet heel goed dat AIVD, rechters en burgemeesters in Nederland er voor gezorgd hebben dat racistische haatzaaiers van de Centrumstroming in Nederland geen kans kregen?

Het antwoord is simpel: er kan geen democratie bestaan zonder uitingsvrijheid.

Het Internationaal Verdrag voor de Uitbanning van alle vormen van Rassendiscriminatie (IVUR).

De Nederlandse wetgeving gericht op het bestrijden van racisme stamt van vóór de Tweede Wereldoorlog. Het strafbaar stellen van groepsbelediging gaat in Nederland terug op de wetwijziging van 19 juli 1934 toen aan de artikelen 137a en b Sr - die de belediging van het openbaar gezag, een openbaar lichaam of een openbare instelling strafbaar stelden – de artikelen 137c en d werden toegevoegd. Deze nieuwe artikelen regelden de strafbaarstelling van opzettelijke belediging van een bevolkingsgroep of van een ‘ten deele tot de bevolking behorende groep’. Deze nieuwe artikelen werden nodig gevonden omdat het beledigen ‘van onze Israëlitische medeburgers’ in de jaren 30 een ‘epidemisch karakter’ kreeg.¹¹ Hoewel bedoeld om de joden te beschermen tegen antisemitische campagnes was het artikel zo algemeen geformuleerd dat volgens een uitspraak van de Hoge Raad in 1939 ook ‘Indische planters’ onder de bescherming van deze wet vielen.¹²

¹¹ Zie Rosanne Goderie, De grenzen van het maatschappelijk debat. Masterscriptie Nederlands recht. UU oktober 2009. p. 1. Van deze uitstekende scriptie heb ik voor dit essay meer dan eens dankbaar gebruik gemaakt.

¹² Ook haatzaaien is een oud vergrijp, dat in Nederlands-Indië als volgt luidde: ‘Hij die in het openbaar uiting geeft aan gevoelens vijandschap, haat en minachting tegen de regering van Nederland of van Nederlandsch-Indië, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste zeven jaar.’ Zie Jos van Dijk, Dit kan niet en dit

Artikel 137 Sr werd in 1971 uitgebreid naar aanleiding van het Verdrag van New York. Dat verdrag was in 1965 tot stand gekomen naar aanleiding van een golf van antisemitisme in West-Duitsland aan het begin van de jaren 60. Het oplevende antisemitisme bracht de VN er toe om in 1963 een ‘*Verklaring over de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie*’ te formuleren.

Maar hoewel de aanleiding een golf van antisemitisme in Duitsland geweest is, moet de Verklaring vooral begrepen worden tegen de achtergrond van het dekolonisatieproces, het toen nog bestaande Apartheidssysteem in Zuid Afrika en de rassensegregatie in de zuidelijke staten van de VS. De Verklaring zou twee jaar later leiden tot het Verdrag van New York, dat officieel het Internationaal Verdrag voor de Uitbanning van alle vormen van Rassendiscriminatie (IVUR) zou gaan heten.

Er zat een specifieke stootrichting in het IVUR. Het ging om internationale richtlijnen waaraan de nationale en lokale overheden van de deelnemende landen zich zouden moeten houden. De VN was opgericht in een onmiskenbaar antikoloniale geest en het antiracisme was geformuleerd in termen die aan het Verlichtingsdenken waren ontleend. Rassenwaan werd beschouwd als een irrationele ideologie, want gebaseerd op vooroordeel. Rassentheorieën, zo meende men, waren niet wetenschappelijk. Niet alleen werden tussen mensen van verschillende rassen als maatschappelijk irrelevant beschouwd, het maken van beleid gebaseerd op onderscheid tussen mensen van verschillend ras, of van verschillende afkomst, werd verboden. Dat verbod was uitdrukkelijk gericht tegen de Apartheidswetgeving in Zuid-Afrika en de segregatiewetten in het zuiden van de VS.

Op voorstel van de Sovjet-Unie werd in het IVUR echter ook een artikel opgenomen waarin de overheden verplicht werden elke vorm van racistisch *denken* te bestrijden. In artikel 4 c zegden deelnemende staten toe ‘strafbaar bij

mag niet. Belemmeringen van de uitingsvrijheid in Nederland. Otto Cramwinckel, Amsterdam 2007. p. 106. Zie ook Jan M. de Meij, Geen Daden maar Woorden. Koloniale uitingsvrijheidprocessen en de naweeën hiervan. Otto Cramwinckel, Amsterdam, 2003.

de wet te verklaren het verspreiden, op welke wijze ook, van denkbeelden die zijn gegrond op rassuperioriteit of rassenhaat (...)’ Tegen die formulering maakten een aantal landen terecht bezwaar, want het IVUR dreigde daarmee van een verdrag tot uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie te verworden tot een verdrag tot het uitbannen van ‘alle vormen van racisme’. Daarmee had men een opiniedelict in het internationale verdrag geïntroduceerd. Niet zonder reden verklaarden vijf Latijns-Amerikaanse landen dat zij de hierboven geciteerde formulering van Artikel 4 verwierpen omdat zij niet bij voorbaat wetenschappers zou willen veroordelen die tot de conclusie zouden komen ‘dat er verschillen bestaan tussen rassen’.¹³

Dertig jaar later zou Jean Marie Le Pen de zaak op de spits drijven door op de zomeruniversiteit van het Front National te verklaren ‘dat hij niet geloofde in de gelijkheid der rassen’.¹⁴ Het pandemonium dat vervolgens uitbrak in de Franse pers bracht de Franse regering er ertoe een wet aan te kondigen waarin het verspreiden van racistische en xenofobe boodschappen verboden zou worden. Deze wet is er nooit gekomen, mede omdat een aantal politieke filosofen zich daartegen verzetten. Bruno Latour schreef destijds in *Le Monde* dat een degelijke wet van de politieke arena een klaslokaal zou maken.¹⁵

In Nederland was de politieke arena allang tot een klaslokaal omgebouwd. De leider van de Centrumdemocraten, Hans Janmaat, moest voortdurend in de hoek staan en strafregels schrijven: ‘ik mag niet discrimineren’. Men bedoelde daarmee dat hij zich in het publieke debat niet mocht uitspreken tegen de immigratie van mediterrane gastarbeiders en Surinamers.

¹³ Natan Lerner, *The U.N. Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination*. (Alphen an de Rijn, Sijthoff en Noordhoff, 1980), p. 46.

¹⁴ Soudais, 277

¹⁵ Fennema, 2000, p. 122

Tot 1996 waren alle openbare bijeenkomsten van de Centrumstroming verboden met een beroep op de openbare orde. Die openbare orde werd echter niet bedreigd door de demonstranten maar door antifascistische knokploegen die bij de burgemeesters zo hun gemakkelijk hun zin kregen dat zij vrijwel nooit in actie hoefden te komen. Toen ze dat wel deden, bv. in 1986 in Kedichem, werd het motel waarin de Centrumdemocraten met leiding van de CP vergaderden, in de brand gestoken. De secretaresse van Hans Janmaat, Wil Schuurman, verloor een been. Een van de toenmalige actievoerders verklaarde in het programma Wonderland dat het kwijtraken van haar been ‘geen disproportionele straf’ was voor Wil Schuurman.¹⁶ In het programma Andere Tijden van 21 april 2009 verklaart een andere activist ‘Het was uit de hand gelopen, vooral omdat er geen duidelijk plan was. Maar het doel was bereikt...Dus spijt? Nee.’¹⁷ Linkse knokploegen vormden een weliswaar klein, maar geaccepteerd smaldeel van de antifascistische coalitie, waarvan de Anne Frank stichting de spreekbuis was. In 1996 echter besloot de toenmalige VVD burgemeester van Zwolle, Jan Fransen, een demonstratie van de CD wél toe te staan. Naar aanleiding van die demonstratie zou de leider van de CD, Hans Janmaat veroordeeld worden omdat hij in zijn toespraak tot de demonstranten gezegd had dat de CD, zodra zij de mogelijkheden en de macht had, de multiculturele samenleving zouden afschaffen. De rechter beoordeelde deze uitspraak als strafbaar, mede omdat hij gedaan was in een demonstratie waar leuzen geroepen waren als ‘vol is vol’ en ‘eigen volk eerst’. De officier van Justitie had in haar requisitoir over deze leuzen gezegd dat zij eigenlijk nog erger waren dan openlijk racisme. ‘Een versluierende tekst zal door een grotere groep overgenomen worden zonder dat men zich realiseert wat men eigenlijk zegt. Het enge gedachtegoed zal daardoor mogelijk makkelijker ingang vinden.’¹⁸ Hans Janmaat werd veroordeeld om zijn

¹⁶ Trouw 15 september 2004.

¹⁷ <http://Geschiedenis.vpro.nl/artikelen/41862986>

¹⁸ Op 17 maart 1996 tijdens de zitting te Arnhem. Zie M. Fennema, De Wraak van rechts Nederland. De Volkskrant, 17-05-2002.

‘enge gedachtegoed’. Hem werd verweten dat hij dat gedachtegoed in ogenschijnlijk onschuldige, want versluierende, vorm had geuit. We zijn nu niet ver meer af van de stalinistische processen uit de jaren vijftig.

Artikel 137d Sr

Zoals gezegd dreigde door het op voorstel van de Sovjet Unie aangenomen Artikel 4 de oorspronkelijke opzet van het IVUR te verworden tot een internationaal verdrag tot het uitbannen van verkeerde ideeën. Ook mensen buiten de Sovjet-Unie vatten artikel 4 van het IVUR zo op. NRC-columniste Elsbeth Etty (ooit adjunct hoofdredacteur van De Waarheid) duidt het IVUR abusievelijk aan als ‘het VN verdrag tot uitbanning van racisme’.¹⁹ En inderdaad, het onderscheid tussen racisme en rassendiscriminatie is langzaamaan vervaagd. De term discriminatie wordt in Nederland steeds vaker gebruik om negatieve oordelen over allochtonen mee aan te duiden. Voor de rechtsbescherming van burgers is dat een gevaarlijke ontwekking. Met name de formulering ‘het aanzetten tot haat’ in artikel 137 d Sr gaat volledig voorbij aan de rechtsstatelijke eis dat de strafrechtelijke verbodsbepalingen direct gerelateerd moeten zijn aan handelingen of gedragingen, niet aan intenties of emoties. Het verbieden van verkeerde intenties of heftige emoties betekent het einde van de politieke vrijheid. Sterker nog, aanzetten tot haat wordt door veel politieke filosofen beschouwd worden als de kern van politieke strijd. Alexis de Toqueville beseftte dat terdege toen hij beweerde dat de basis van politieke vriendschappen meestal gevormd wordt door een gemeenschappelijke haat.²⁰

Toch kent het verbod op haatzaaien een lange geschiedenis. In Duitsland was al in 1907 de ‘Aufreizung zum Klassenkampf’ strafbaar gesteld. Het artikel waarin

¹⁹ Elsbeth Etty, Oostenrijkse toestanden. NRC 18-05—2002.

²⁰ ‘En politique, la communauté des haines fait presque toujours le fond des amitiés’

dat verwoord was, werd in 1960 gewijzigd. Nu werd ‘Volksverhetzung’ in het algemeen strafbaar gesteld. Maar degenen die haat per decreet willen uitbannen kunnen dat alleen maar doen door de politiek als zodanig uitbannen. Het leidt tot een maatschappij waarbij de sociale vrede per decreet wordt opgelegd.

Afgedwongen eenheid van opvatting was ook de kern van een Jacobijnse democratie: ‘Geen vrijheid voor de vijanden van de vrijheid’ (Saint-Juste). In Lyon, dat zich verzet had tegen de machtsgreep van de Jacobijnen in Parijs, werden in 1793 2000 contrarevolutionairen terechtgesteld; de stad werd verwoest en op de ruines van Lyon zou een monument verrijzen met de inscriptie: ‘Lyon heeft de oorlog verklaard aan de vrijheid. Lyon bestaat niet meer.’²¹ Het monument is er gelukkig nooit gekomen: voordat het opgericht kon worden was Robespierre gevallen.

Toch is het streven naar een maatschappij zonder tweespalt een hardnekkig ideaal. In haar eerder geciteerde column schreef Elsbeth Etty dat zij betwijfelde ‘of het opzeggen van het antiracisme verdrag door Nederland (...) op zichzelf bevorderlijk kan zijn voor een harmonisch klimaat’.²² Ja een harmonische klimaat, dat willen we allemaal wel. De vraag is alleen of je dat kan afdwingen. Zowel Rousseau and de Amerikaanse Founding Fathers spraken zich herhaaldelijk uit tegen partijvorming juist omdat partijvorming tweespalt en haat zou zaaien. In 1797 schrijft Thomas Jefferson vanuit Philadelphia aan een vriend: ‘Mannen die hun leven lang goed bevriend waren geweest staken de straat over om elkaar niet te hoeven groeten of wendden het hoofd af om te voorkomen dat zij hun hoed af zouden moeten nemen’.²³ Hij was hevig teleurgesteld in de politieke strijd binnen het Amerikaanse congres.

²¹ Albert Soboul, Dictionnaire historique de la Révolution Française. PUF, Paris, 1989. p.693

²² Zie noot 28.

²³ M.Fennema, De Moderne Democratie. p. 177.

De Amerikaanse founding fathers zagen partijvorming als een noodzakelijk kwaad. Een partij werd daarom aangeduid met de term ‘factie’, een term die een negatieve lading had. ‘Er zijn twee manieren om het kwaad van factievorming te bestrijden: de eerste door de oorzaken ervan weg te nemen, de tweede door de gevolgen te neutraliseren.’²⁴ Madison zag echter in dat de oorzaken van politieke strijd alleen weg te nemen zijn door de politieke vrijheid te beperken. Hij schrijft hierover:

‘Vrijheid is voor facties wat de lucht is voor het vuur, een voedsel zonder hetwelk het onmiddellijk uit zou doven. En het zou even onzinnig zijn de vrijheid af te schaffen omdat het voedsel geeft aan facties als het onzinnig is om de lucht – die essentieel is voor het dierenleven – weg te nemen omdat deze aan het vuur zijn destructieve kracht geeft.’²⁵ Volgens Madison moesten partijen niet verboden worden, maar moesten er instituties gevormd worden die voorkwamen dat burgers met elkaar op de vuist gingen of in hun fundamentele rechten zouden worden aangetast. Als belangrijke instituties beschouwde hij de scheiding der machten, die zouden moeten zorgen voor *checks and balances*, om te voorkomen dat één partij de staatsmacht zou kunnen monopoliseren.

Nu kan men menen dat dit alles wel waar is en dat de volledige vrijheid om tweespalt te zaaien en gevoelens van haat aan te wakkeren de basis vormt van onze democratische rechtsstaat, maar dat deze vrijheid niet geldt zodra de belangen van etnische en godsdienstige minderheden in het geding zijn. Men zou dan wel haat mogen zaaien jegens groepen met specifieke economische belangen, bij voorbeeld door bankiers die vele miljoenen euro’s hebben verdiend aan het vernietigen van ons kredietstelsel ‘kleptocraten’ te noemen, maar niet jegens groepen die gekenmerkt wordt door een gemeenschappelijke afkomst of raskenmerken. Een argument daarvoor zou kunnen zijn dat etnische

²⁴ The Federalist, a Commentary on the Constitution of the United States geciteerd in M.Fennema, De Moderne Democratie. Geschiedenis van een politieke theorie. Het Spinhuis, Amsterdam, 2001. p. 174.

²⁵ Ibidem

scheidslijnen vaak dieper zijn dan ‘gewone’ politieke scheidslijnen en dat het aanzetten tot haat en vijandschap, het creëren van tweespalt tussen etnische of religieuze groepen zó gevaarlijk is dat in dit geval de vrijheid moet wijken voor prudentie.²⁶ Men mag wel haat zaaien tegen specifieke opvattingen (bijvoorbeeld door de opvatting ‘dat een vrouw die overspel pleegt gestraft moet worden’ als achterlijk en wreed te bestempelen) maar dat mag niet meer als deze opvattingen gedragen worden door een etnische groep. Althans, men mag in zijn strijd voor mensenrechten geen etnische of religieuze groeperingen aanklagen (bv ‘Arabieren houden er achterlijke wrede opvattingen over vrouwen op na’). En dit des te minder als het een etnische of religieuze groep betreft voor wie deze achterlijke opvattingen een kernelement is van haar groepscultuur. Want een burgeroorlog, daar zit niemand op te wachten. Het algemeen belang kan in zo’n geval een ingrijpen van de rechter vereisen, zoals dat in de jaren dertig gedaan is ter bescherming van de groep van joodse Nederlanders. Maar een dergelijke redenering is vanuit rechtstatelijk oogpunt alleen dan te verdedigen als de wetgever – en de rechter - duidelijk aangeeft dat door deze opiniedelicten stabiliteit van ons rechtsstelsel in gevaar komt.²⁷

Een tweede bezwaar tegen art. 137d Sr is dat de wetgever het aanzetten tot haat, het aanzetten tot discriminatie en het aanzetten tot geweld gebundeld heeft in één wetsartikel en deze verschillende taalhandelingen daarmee op één hoop gooit. Vanuit democratisch perspectief is dat onverantwoord. Haat is in de eerste plaats een sterke emotie of gemoedstoestand. Discriminatie is daadwerkelijke ongelijke behandeling van burgers. Geweld is een aantasting van de persoonlijke en fysieke integriteit van mensen. Door de begrippen haat, discriminatie en

²⁶ E. Dommering, De teddybeer Mohammed, gesluisde homo’s en het lawaai van Wilders; over de stand van de vrijheid van meningsuiting anno 2008. NJB 2008 (7). pp 379-384

²⁷ Een oproep van de voorzitter van de werkgeversvereniging VNO-NCW om de film Fitna te verbieden nog voor hij is uitgezonden had bevatte wel een impliciet economisch argument: het zou onze export kunnen schaden en die schade wilde Wientjes op Wilders verhalen (Financieel Dagblad, 29 maart 2008). Wientjes sprak van een gruwelijke en beledigende film, maar had de film nog niet gezien.

geweld in één artikel onder te brengen heeft de wetgever de indruk gewekt dat ze in elkaars verlengde liggen, zo niet direct aan elkaar gekoppeld zijn. Het dagelijks taalgebruik heeft zich daar al enigszins aan aangepast, want het woord discrimineren wordt steeds vaker gebruikt in de betekenis van: onaangename of neerbuigende dingen zeggen over etnische of raciale minderheden. Op het internet bestaat een Nederlandse site - *Sam's Moppen wereldwijd* - die zichzelf aanprijst als de site met uitsluitend discriminerende moppen. De meeste moppen gaan – op het moment van schrijven - over vrouwen (134) en mannen (101), dan volgen de Belgen (79) en de Duitsers (53). Pas op grote afstand volgen de Marokkanen (34), op de voet gevolgd door de Ethiopiërs (30). Deze volgorde zou er op kunnen wijzen dat vooroordeel op basis van geslacht nog steeds het sterkst is. Met discrimineren in zin van ongelijke behandeling heeft dit natuurlijk weinig te maken. Onderzoek heeft namelijk aangetoond dat de relatie dus vooroordeel, stereotypering en discriminatie soms matig tot sterk, maar in veel gevallen opvallend zwak is. Mensen zetten hun vooroordelen lang niet altijd om in gedrag. Dat komt volgens de sociaalpsycholoog Roel Meertens omdat het gedrag van mensen niet alleen door hun eigen gevoelens gestuurd worden maar ook – en soms vooral – door de sociale norm van hun omgeving.²⁸ Vandaar dat discriminatie door de overheid zo rampzalig is voor de verhouding tussen etnische of raciale groepen. Het discriminatie verbod is dus van zeer grote betekenis voor de gelijkheid in de samenleving.

De huidige wetgeving maakt het echter mogelijk om heel veel politieke uitspraken te verbieden. Dat gebeurt gelukkig niet zo vaak, maar het gebeurt wel volkomen arbitrair. En dat geldt niet alleen voor Nederland, dat geldt voor alle Europese landen. In juli 2009 bevestigde het Europese hof voor de mensenrechten een veroordeling uit 2003 van de Jean-Claude Fernand Willem –

²⁸ Zie Roel Meertens, Verminderen van vooroordeel en discriminatie. Een overzicht van de sociaal-psychologische literatuur. In Hans de Witte (red.), Bestrijding van racisme en rechts-extremisme. ACCO, 1997.

oud-burgemeester van de Franse stad Seclin - die als burgemeester opgeroepen had tot het boycotten van Israel. Hij was veroordeeld wegen het aanzetten tot discriminatie op nationale, raciale en religieuze gronden.²⁹ Een ander voorbeeld is een demonstratieverbod voor de Volksnationalisten Nederland (VNN) op 23 juli 1997. De VNN wilde demonstreren vóór de uitzetting van de illegale Turkse kleermaker Gümüs, die al door de regering bevolen was. De VNN stelden voor om te demonstreren met de leuze ‘Steun het regeringsbeleid, de familie Gümüs moet weg.’ De demonstratie werd verboden met een beroep op de openbare orde. Als men volksnationalist is, mag men het regeringsbeleid niet openlijk steunen.³⁰

Het Amsterdamse Gerechtshof heeft op 21 januari 2009 het OM opgeroepen om over te gaan tot de vervolging van Wilders. Het Hof meent dat er sprake is van opruiing en aanzetten tot haat en gebruikt daarbij de volgende argumentatie: ‘De opbouw in Wilders’ uitlatingen en het repeterende patroon dragen het kenmerk anderen, politici of burgers, van zijn ideeën te overtuigen en hen op basis daarvan tot actie te beweging’.

Is dat niet een perfecte definitie van een politieke campagne? Het Amsterdamse gerechtshof beschouwt dus het voeren van een politieke campagne als ‘opruiing’. Is dat niet het beste bewijs dat het hele concept van haat zaaien als rechtsgrond voor een strafrechtelijke veroordeling zich niet verdraagt met een het politieke bedrijf als zodanig? Het is daarom toe te juichen dat de VVD, bij monde van Mark Rutte, zich onlangs uitgesproken heeft voor wijziging van de wetgeving op dit punt. Maar het is typerend voor het politieke klimaat in Nederland dat hij zijn pogingen snel staakte toen hem verweten werd dat hij de publicatie van Mein Kampf en de ontkenning van de Holocaust mogelijk zou willen maken. Door deze halfhartige houding wekt hij de indruk dat hij de

²⁹ International J[erusalem]post.com. 20 juli 2009

³⁰ Frank J. Buijs en Meindert Fennema, *Democratie en Extremisme in Amsterdam*. In: *Pluriform Amsterdam*, onder redactie van I. van Eerd en B. Hermes. Vossiuspers AUP, 1998. pp. 27-50

meningsuiting wel wilde verruimen als Moslims het doelwit vormen, maar niet als Joden het doelwit zijn.

Publiek debat: Toegangsregels en deliberatie regels

Wij hebben gezien dat de juridische bestrijding van racisme – wat daar ook onder verstaan wordt – leidt tot een volkomen onvoorspelbaar vervolgingsbeleid en daarmee tot een ondergraving van de rechtszekerheid. Is dat onvermijdelijk als we raciale en etnische minderheden enige bescherming willen bieden? Mijns inziens niet. Maar we moeten dan een aantal toegangsregels tot het publieke debat formuleren die er uitsluitend op gericht zijn de rechten van alle burgers op gelijke behandeling te garanderen. Die regels voor het publieke debat heb ik eerder samen met Marcel Maussen geformuleerd. Wij maakten daarbij onderscheid tussen regels die de toegang tot het debat bewaken en regels die het debat in goede banen moeten leiden. Als *toegangsregels*, die met juridische middelen afgedwongen moeten worden, beschouw ik:

- a. Niet aanzetten tot geweld (bv Hamas, Hamas, alle joden aan het gas).
- b. Niet oproepen tot uitsluiting van burgers van het publieke debat en de publieke besluitvorming (bv mensen met een dubbele nationaliteit zou het Nederlanderschap ontnomen moeten worden).
- c. Het erkennen van de tegenstander als mens (iemand die homoseksuelen voor “erger dan varkens” uitmaakt heeft dus geen recht van spreken en zou daarvoor bestraft moeten worden)³¹ Het gaat ons bij deze toegangsregel uitdrukkelijk niet om collectieve belediging – dat zou een

³¹ Fennema, M. & Maussen, M.J.M. (2000). Dealing with extremists in public discussion: Front National and 'Republican Front' in France. *The Journal of Political Philosophy*, 8(3), 379-400.

civielrechtelijke zaak behoren te zijn - maar om formuleringen die de betreffende groep niet als volwaardige mensen erkent.

Op grond van de toegangsregels van het debat die door Maussen en mij geformuleerd, zou men Wilders beslist kunnen vervolgen.

Nemen we de gewraakte zin van Wilders: 'De grenzen dicht, geen islamieten meer Nederland in, veel Moslims Nederland uit.' Deze uitspraak is op te vatten als aanzetten tot haat, maar dat is vanuit een democratisch oogpunt niet strafbaar. Het is, of kan zijn, een oproep tot uitsluiting. Ten eerste doordat gezegd wordt 'geen islamieten meer Nederland in'. Of dit strafbare discriminatie is, is nog de vraag; immers de uitspraak heeft geen betrekking – of hoeft dat niet te hebben – op Nederlandse burgers, maar juist op vreemdelingen.

Vreemdelingen mogen – ook in een democratische rechtsstaat - anders behandeld worden dan Nederlanders. Selecteren bij toelating tot Nederland is een bestaande praktijk die volkomen geaccepteerd is. Elke selectie is een vorm van discriminatie, maar het is geen strafbare discriminatie. Veel politieke partijen ter linker zijde pleiten voor toelatingscriteria op grond van opleiding. De vraag die de rechter zou moeten beantwoorden is of die selectie ook op grond van godsdienstige overtuiging plaats zou mogen vinden.

Ten tweede is er de uitspraak 'veel Moslims Nederland uit'. Deze kan een oproep tot strafbare discriminatie zijn, namelijk daar waar onder 'veel Moslims' ook Moslims met een Nederlandse nationaliteit gerekend worden. In dat laatste geval roept Wilders op tot uitsluiting van medeburgers, niet alleen van de publieke besluitvorming, maar zelfs van het recht om in eigen land te wonen. Ik beschouw dat wél als een ernstige inbreuk op de democratische vrijheden van Nederlandse moslims. Wie echter zijn interview met de Deense televisie goed beluisterd zal merken dat Wilders zich ondanks zijn veelgeciteerde uitspraak dat miljoenen moslims Europa zouden moeten verlaten, zorgvuldig houdt aan de rechtstatelijke begrip van de militante democratie, zoals die bijvoorbeeld in

Duitsland geldt. Hij pleit voor uitzetting van moslims met een dubbele nationaliteit die crimineel gedrag vertonen, die aanzetten tot geweld of die zich in woord of geschrift verzetten tegen de democratische rechtsorde. Men kan op goede gronden met Wilders van mening verschillen op deze drie punten, maar het is minder eenvoudig om hier een overtreding te zien van een van de drie toegangsregels tot het maatschappelijke debat.³²

Er zijn ook regels die niet met juridische middelen kunnen worden afgedwongen, maar die voor het goed functioneren van het debat van grote betekenis zijn. Dat zijn *deliberatie regels*.

Deliberatie regels zorgen er voor dat deelnemers aan het publieke debat die vanuit zeer verschillende culturele achtergrond komen en vanuit tegengestelde denkkaders argumenteren vruchtbaar met elkaar kunnen debatteren. Daarvoor moeten de debatregels ingebed zijn in een politieke cultuur die door een grote meerderheid van burgers op zijn minst geaccepteerd wordt en die door de politieke elites gedragen wordt. De politieke cultuur in een multiculturele samenleving moet aan een drietal voorwaarden voldoen. In de eerste plaats moet hij reflectie op het eigen standpunt stimuleren. In de tweede plaats moet hij overtuiging boven dwang en uitsluiting stellen. En in de derde plaats moet er ruimte zijn om de ervaringen van individuen of groepen in verband te brengen met meer algemene principes. Maar juridisch afdwingen kan men dergelijk regels nooit.

We moeten vaststellen dat de politieke elite zich, op het domein van het (vermeende) racisme nooit gehouden heeft aan deze deliberatie regels. Noch met Janmaat, noch met Fortuyn en nu ook weer niet met Wilders wordt een serieus debat gevoerd. Maar er is wel een verschil. De politieke elite heeft Janmaat ook

³² Zie Volkskrant.nl 14 juni 2009

met juridische middelen bestreden en dat heeft men met Fortuyn en met Wilders tot voor kort niet durven doen.

De democratische rechtsorde kent dus enige variatie als het gaat om de grenzen die aan de uitingsvrijheid gesteld worden. Een debat daarover is nu in volle gang, mede door het Islamitisch radicalisme. In de afweging wat wél en niet gezegd mag worden is de dreiging met geweld en terreur een belangrijke rol gaan spelen. Tekenend voor het huidige klimaat is het besluit van de Yale University Press om in een boek over de Deense cartoonrellen die cartoons zelf niet op te nemen. De uitgever deed dat na raadpleging van een groot aantal Islam deskundigen. Het veiligheidsrisico werd te groot geacht.³³ Ook in Nederland zijn er tal van gevallen van individuele zelfcensuur geconstateerd die er op wijzen dat de uitingsvrijheid als het om de Islam gaat buiten de overheid om gereguleerd wordt. Dat hoeft geen probleem te zijn als degenen die zich niet aan deze afgedwongen terughoudendheid willen houden maar weten tot waar zij zich maar beschermd kunnen weten door de overheid.³⁴ Maar de overheid heeft nu juist op het terrein van de vrijheid van meningsuiting geen heldere visie. De wetgeving deugt niet, rechterlijke macht is in verwarring, de politieke elite is hopeloos verdeeld. Juist nu in het politieke debat de gemoederen verhit raken – men hoeft de discussie over Tariq Ramadan maar te volgen – dreigt het vrije debat beperkt te worden door intimidatie van terreur.

³³ NRC-Handelsblad 14 augustus 2009

³⁴ Zie voor een interessante visie hierop Gerard Drosterij, *Politics as Jurisdiction. A New Understanding of Public and Private in Political Theory*. Diss. Universteit van Tilburg, 2008